

УДК 94(477+438)“1991/2010”

© Юля КЛЮЧУК
(Луцьк)**ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ
МІЖНАЦІОНАЛЬНЕ ПОРОЗУМІННЯ
ТА ПРИМИРЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ВЗАЄМИН ПРЕЗИДЕНТІВ
(1991 – 2010 рр.)**

У статті розкривається довготривалий процес польсько-українського порозуміння та примирення через безпосередній вплив на нього Президентів Республіки Польща та України. Акцент робиться на міжособистісних зустрічах Президентів, де неодноразово окремим питанням виділялося міжнаціональне примирення поляків та українців. Практична реалізація цього курсу полягала у створенні єдиної стратегії для Польщі й України, підписанні спільних президентських заяв та звернень, а також відкритті польсько-українських пам'ятних місць єднання.

Ключові слова: Республіка Польща, Україна, Президенти, порозуміння, примирення, міждержавні відносини.

Y. KLYUCHUK
(Lutsk)**POLISH-UKRAINIAN INTER-
ETHNIC UNDERSTANDING AND
RECONCILIATION THROUGH
PRESIDENTS RELATIONSHIPS
(1991 – 2010)**

The article analyzed long and difficult process of Polish-Ukrainian understanding and reconciliation through influence of the Presidents of the Republic of Poland and Ukraine. Major focus on interpersonal meetings of the Presidents, which repeatedly separate issue stood out for interethnic reconciliation of poles and Ukrainians. Practical implementation of this course was to create a unified strategy for Poland and Ukraine signed a joint presidential statements and addresses, as well as open Polish-Ukrainian memorial places unity. Lech Walesa and Leonid Kravchuk began the process of dispelling stereotypes and the beginning of the good-neighborly partnership. However, the greatest contribution to inter-ethnic harmony and reconciliation was made by the Presidents Kwasniewski and Leonid Kuchma, the cadence of which almost coincide in time. A significant number of interpersonal meetings between the Presidents is an example of a willingness to take the initiative and responsibility to be constructive in the resolution of complex problems inherited from the long shared history of Poland and Ukraine. Lech Kaczynski and Victor Yushchenko continued the chosen course predecessors, opening a joint monuments, thus honoring the memory of the innocent killed and tortured poles and Ukrainians

Keywords: Poland, Ukraine, President, understanding, reconciliation, inter-state relations.

Постановка наукової проблеми та її значення. Республіка Польща та Україна тісно пов'язані між собою не лише різноплановою міждержавною співпрацею, але й тривалою спільною історією, а тому мають чимало проблемних, досі не вирішених гострих питань. ХХ століття стало випробуванням для польсько-українських відносин через значну кількість взаємних образ та злочинів, можливість вирішення яких з'явилася лише з моменту проголошення незалежності Польщі та України. Роль Президентів у цьому питанні переоцінити важко, оскільки теоретичну і практичну реалізацію обраного курсу повністю контролювали очільники держав. А тому, досягнення повного порозуміння і єднання поляків та українців, задля будівництва демократичних суспільств європейського зразка, стало одним із найважливіших питань кінця 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. у польсько-українських відносинах.

Аналіз останніх досліджень Питання польсько-українського порозуміння та примирення часто стає об'єктом досліджень як фахових науковців, так і журналістів, політиків, міжнародників. Важливими для нашого дослідження стали повідомлення урядових газет, де висвітлюються абсолютно усі контакти очільників Польщі та України, підписані ними документи та спільні дії на шляху міжнаціонального порозуміння. Проте замітки у державних друкованих засобах масової інформації (зокрема у газеті “Урядовий кур'єр” та “Дзеркало тижня”) констатують лише певні факти, але не аналізують та не підсумовують їхнього історичного значення.

Науковці розглядають цю проблему різнопланово, намагаючись виокремити причини, особливості перебігу та результати цього процесу. У нашій науковій розвідці проаналізовано праці таких дослідників як С. Кульчицький¹, В. Литвин², Б. Осадчук³, А. Потіха⁴, Т. Силіна⁵, М. Сорока⁶. Однак перелічені особи частково применшують або ж недостатньо відображають роль Президентів у питанні польсько-українського примирення. Тому висвітлена цими інформація дослідниками стосується лише частково задекларованої теми, а запропонована стаття містить елементи наукової новизни, оскільки розглядає проблему крізь призму особистісних зв'язків.

Метою статті є аналіз польсько-українського міжнаціонального порозуміння та примирення у 1991 – 2010 рр. через призму

президентських взаємин. Відповідно до мети, у статті поставлені наступні наукові завдання: виокремити особливості співпраці Президентів (Л. Валенса – Л. Кравчук; А. Квасневський – Л. Кучма; Л. Качинський – В. Ющенко) з питань міжнародного порозуміння, проаналізувати вплив особистих зустрічей на формування єдиної стратегії міждержавного примирення; простежити практичну реалізацію курсу порозуміння та єднання двох народів.

Виклад основного матеріалу. Польсько-український міждержавний діалог щодо розв'язання проблемних питань історії у 90-х рр. ХХ – першому десятилітті ХХІ ст., є прикладом взаєморозуміння, примирення й об'єднання поляків та українців. Можливість відновити історичну правду виникла у двох країн із моменту проголошення незалежності. Встановлення міждержавних дипломатичних відносин, тісна співпраця Президентів та плідні дискусії польських та українських істориків сприяли реалізації курсу двох народів до міжнародного порозуміння та примирення.

Значним досягненням польсько-українських взаємин 90-х рр. ХХ ст. було створення спільної комісії, яка розглядала “важкі” питання міждержавних взаємин. Провідні науковці Польщі та України намагалися дійти консенсусу та віднайти історичну правду, що пов'язана з проблемними питаннями спільної історії, де особливий акцент робився саме на дослідження протистояння ХХ ст. Результати спільної роботи дослідників лягли в основу польсько-українського стратегічного партнерства, а Президенти, безпосередньо, взяли на озброєння основні рекомендації фахівців у реалізації задекларованого курсу на міжнародне порозуміння та примирення.

Найважливішими подіями міждержавної співпраці перших років незалежності є, безумовно, обидва візити Президентів – Л. Кравчука до Варшави, а згодом Л. Валенси у Київ, Вінницю і Львів, адже добрий стан двосторонніх відносин є заслугою цих двох політиків. Зустріч Президентів у Варшаві Л. Валенси і Л. Кравчука у травні 1992 р., за словами керівника служби Президента України з міжнародних питань А. Бутейка, була особливо пам'ятною, оскільки між сусідніми народами існували непрості міждержавні стосунки. Звичні кліше у мисленні середньостатистичного поляка ґрунтувалися на наступних уявленнях про українця: “...у шароварах, з бритогою головою і оселедцем, із різакон в зубах. Повзе

такий по траві з лихими намірами до поляків”⁷. Але перша зустріч Президентів започаткувала процес розвіювання стереотипів та розпочала добросусідське партнерське співробітництво.

Офіційний візит польського Президента Л. Валенси до України був дещо віддаленим у часі і відбувся 24 – 26 травня 1993 р. Зустріч мала на меті поглибити суть міжпрезидентських взаємин та зорієнтуватися, хто із політичної еліти України прагне взаєморозуміння між країнами⁸. Спостерігається певний символізм у виборі міст під час візиту Л. Валенси у 1993 р.: Київ – офіційна столиця України, Вінниця – місце історичної зустрічі Ю. Пілсудського та С. Петлюри, Львів – культурна столиця України та місто- “конфлікт” у міждержавних відносинах. Триденний візит польських дипломатів став новим імпульсом для польсько-українських відносин та наповнив міждержавну взаємодію конкретним змістом та перспективою.

Однак, найбільший внесок у міжнародне порозуміння та примирення зробили Президенти А. Квасневський та Л. Кучма, каденції котрих практично збігаються у часі. Значна кількість міжособистісних зустрічей Президентів є прикладом готовності взяти на себе ініціативу та відповідальність конструктивно підходити до розв'язання складних проблем, успадкованих із тривалої спільної історії Польщі та України.

Під час поїздки Президента Л. Кучми до Варшави 23 січня 1997 р. і візиту Президента А. Квасневського у Київ 20 – 22 травня 1997 р. було обговорено непрості, а часом й трагічні сторінки спільної історії обох країн. Результатом цих зустрічей стала спільна заява обох Президентів “До порозуміння та єднання”, що мала на меті остаточно ліквідувати будь-які політичні маніпуляції щодо питань польсько-українських протистоянь у ХХ ст. та віддати розв'язання проблемних питань для науковців обох країн⁹. Шляхом до політичного розв'язання цієї проблеми, за словами А. Квасневського, є лише спільне прощення: “Глибока людська формула “вибачаємо і просимо вибачення” має сенс навіть тоді, коли ні над ким не тяжіє безпосередня відповідальність за те, що відбувалося в минулому”¹⁰. А тому двостороння заява Президентів 1997 р. є початком офіційного польсько-українського курсу до примирення та єднання.

Заява Президентів А. Квасневського та Л. Кучми підсумувала складний період спільної історії двох народів і закликала молоде покоління українців і поляків жити в мирі та злагоді. Поряд із шляхом до міждержавного порозуміння відбулося закріплення принципу стратегічного партнерства, поглиблення польсько-українських відносин у політичній, економічній та гуманітарній сферах. Тільки протягом 1999 – 2000 рр. Президенти України і Республіки Польща зустрічалися у двота багатосторонньому форматі понад десять разів¹¹. Така динаміка польсько-українських президентських зустрічей періоду А. Квасневського та Л. Кучми свідчить не лише про важливість обраного міждержавного курсу, але й тісні міжособистісні контакти.

У Польщі та Україні є чимало місць, які стали символами трагедій ХХ ст. Будуючи меморіали, українці та поляки не лише робили нові кроки назустріч один одному, але й у таких багатомістових матеріалах, як камінь та бронза, закладали велику ідею: данина пам'яті полеглим і пересторога живим¹². Прикладами встановлення таких символічних місць є пам'ятник полеглим воїнам УНР на Вольському цвинтарі, відкритий 25 червня 1999 р., та Меморіал жертвам тоталітаризму у Харкові, відкритий 17 червня 2000 р. Як зауважив польський політик, львів'янин за походженням Я. Куронь, “у цих конфліктах неможливо встановити однієї правди. Тому там, де спочиває українець і поляк повинні стояти поруч два хрести – полякові й українцеві”¹³.

Під час зустрічі Президентів А. Квасневського та Л. Кучми у Харкові 27 червня 1998 р. відбулося закладення каменя на місці Меморіалу жертвам тоталітаризму. На тому місці багато років назад було знищено кілька тисяч польських військовослужбовців, а тому на знак скорботи перед світлою пам'яттю жертв сталінського тоталітаризму Президенти заклали фундамент меморіалу. Для участі у заході з Польщі до Харкова спеціальним поїздом, прибуло близько 400 родичів розстріляних офіцерів, військовослужбовців та служителів церкви¹⁴.

Президентська зустріч у Варшаві 23 – 25 червня 1999 р., також стосувалася питань міжнаціонального примирення. У ході зустрічі Президенти А. Квасневський і Л. Кучма спільно розпочали церемонію відкриття пам'ятника полеглим воїнам УНР на Вольському цвинтарі. Президенти поклали квіти до Мо-

гили невідомого солдата та відкрили фотоставку “Важке братерство” у Будинку війська польського у Варшаві¹⁵. Ці зустрічі стали визначними подіями у польсько-українських відносинах пострадянського періоду, бо спільне прощення злочинів минулого робить народи на крок ближчими сьогодні.

Очевидно, що рівень взаємної довіри та відкритості Президентів був високим, а за моральний орієнтир у міжнаціональному порозумінні було обрано європейський досвід толерантності, гуманістичні та християнські цінності. У Європі на цей час уже існував досвід міжнаціонального примирення, зокрема саме французько-німецького. А тому Польща й Україна мали хороший орієнтир для порозуміння, примирення та єднання своїх народів.

Важливі питання міждержавного співробітництва не завадили переговорам А. Квасневського і Л. Кучми у Гуті 2003 р. охопити й болючі питання двосторонніх відносин. Зокрема, невирішена проблема “Цвинтаря Орлят” у Львові (на той час), а також трагічні події на Волині 1943 р., коли польсько-українське протистояння між частинами АК та УПА забрало життя як і поляків, так і українців. Президенти досягли спільної домовленості “Про підготовку заходів щодо належного, достойного вшанування пам'яті жертв трагічних подій”, що відбулися на Волині в роки Другої світової війни¹⁶.

Волинський конфлікт, як і інші міжнаціональні протистояння ХХ ст., потребує ретельного вивчення та правдивого висвітлення минулого істориками двох країн. Адже свідомість середньостатистичного поляка та українця формується, основним чином, під впливом гучних заяв політиків, наукових праць істориків та матеріалів ЗМІ. Показовим є поступи двох Президентів, які першими стали на практичний шлях реалізації курсу до міжнаціонального порозуміння та примирення польського й українського народів.

11 липня 2003 р. Президент України Л. Кучма спільно із Президентом Республіки Польща А. Квасневським відвідали Павлівку, де взяли участь у заходах, приурочених до 60-річчя трагічних подій на Волині¹⁷. Важливим моментом зустрічі стало відкриття пам'ятника міждержавного примирення. Монумент являє собою дві гранітні стели, що символізують польський та український народи, а єднає сусідів символічний хрест скорботи і пам'яті та арка з поминальним дзвоном. На

пам'ятнику українською і польською мовами викарбувано слова: “Пам'ять, скорбота, еднання” (“Pamięć, żaloba, jedność”)¹⁸.

Президенти долучилися до урочистої літургії на католицькій та православної частинах цвинтаря у Павлівці. Президент Л. Кучма наголосив: “Схиляючи голови перед учорашнім, ми спрямовуємо погляди у завтрашній день. Україна і Польща володіють величезним моральним потенціалом довіри, який дасть змогу домогтися цілковитого історичного примирення [...] заради вічності нашого добросусідства”¹⁹. Такий заповіт примирення лежить в основі нашого сучасного порозуміння, яке можна вважати взірцем для інших європейських народів. І сумно констатувати, що цей принцип нівелюється деякими крайніми ультраправими угрупованнями Польщі сьогодні.

Правдиве висвітлення подій минулого неможливе без ідейних натхненників. Таким натхненником став Президент А. Квасневський, котрий особистими діями сприяв міждержавному примиренню, що підтверджується президентським рішенням засудити операцію “Вісла”. Крім того, чимало громадських діячів Польщі висловлювали негативне ставлення до антиукраїнських дій, ініційованих довоєнною польською державою²⁰. Л. Кучма натомість зазначив, що особливо великими під час Волинського протистояння 1943 р., були втрати польського народу. Звісно, Республіка Польща і Україна не повинні забути складні моменти спільного минулого, але ці конфлікти не можуть стати дестабілізуючим чинником сьогодення та перекреслити усе те, що поєднує два сусідні народи²¹. Саме свідомі дії сучасників мають стати основою міцних польсько-українських відносин.

30 березня 2004 р. в Україну із дводенним візитом прибув Президент Польщі А. Квасневський, аби разом з Президентом України Л. Кучмою відкрити Рік Польщі в Україні²². У привітальній промові А. Квасневський підкреслив безцінний внесок українського та польського Президентів на шляху порозуміння держав та нормалізації відносин між двома народами. Пріоритетним завданням було обрано курс міжнаціонального примирення, а для цього потрібна правда без жодних замовчувань фактів²³.

24 червня 2005 р. Президент В. Ющенко і Президент А. Квасневський взяли участь у відкритті Меморіалу воїнам УГА і польських військових поховань 1918 – 1920 рр. Прези-

денти і глави двох католицьких обрядів – римо-католицький кардинал М. Яворський та греко-католицький – кардинал Л. Гузар, урочисто відкрили відновлений цвинтар, освятили його та закликали до екуменічних молитов за душі полеглих воїнів. Духовенство освятило також стелу з мармуровою плитою, на якій викарбувано: “Ми, Президенти України та Республіки Польща, відкриваючи Меморіал, [...] урочисто проголошуємо про українсько-польське примирення та порозуміння між нашими народами”²⁴.

Довготривалий і складний процес із узгодження спільних назв на “Цвинтарі Орлят” може слугувати тим прикладом, коли після особистого втручання Президентів А. Квасневського та Л. Кучми процес міжнаціонального порозуміння зрушив із мертвої точки. Спільний прихід на кладовище двох Президентів засвідчує – Республіка Польща і Україна мають мужність подивитися в очі минулому. Шану полеглим українцям вільна Україна складає разом із вільною Польщею, а відкриття кладовища символізує спільну європейську спадщину²⁵. Дуже важливо, що такі місця “нагадують про спільну історію двох народів прийдешнім поколінням”. Президент А. Квасневський закликав прийти до Меморіалу і “навчитися поваги до свободи”²⁶.

Продовженням курсу міжнаціонального порозуміння займалися також Президент Л. Качинський та В. Ющенко. Важливим етапом у здійсненні процесу міждержавного примирення було відкриття пам'ятника у Павлокомі. Це одне із перших знищених сіл у березні 1945 р., де були вбиті 366 українців, яких хоронили на греко-католицькому цвинтарі в трьох збірних могилах. Важливість відкриття пам'ятника полягає у прагненні зміцнити добросусідські відносини та досягнути історичного польсько-українського примирення. Урочистість відкриття пам'ятника у Павлокомі за участю Л. Качинського та В. Ющенка, і спільна молитва є свідченням визнання спільних цінностей, де “для жодного злочину немає виправдання”²⁷. Згідно з договором, підписаним 6 червня 2005 р., напередодні офіційного відкриття польського військового цвинтаря на львівському Личакові передбачене упорядкування 44 місць української пам'яті в Польщі та польських в Україні – протягом 2005 – 2007 рр.

Трагедія спаленого села Гути Пеняцької, заселеного польськими родинками, залишалася

впродовж десятиліть болючою раною в польсько-українських відносинах. Задля взаємного прощення і примирення двох народів, на місці знищеного села 24 червня 2005 р. встановлено пам'ятний знак. На цьому наголошували у своїх виступах Президенти В. Ющенко та Л. Качинський, які взяли участь у заходах з нагоди 65-х роковин трагедії села Гути Пеняцької. Бути поруч із Президентом Польщі на місці трагедії у Гуті Пеняцькій вважав своїм обов'язком В. Ющенко, так само, як і польський Президент був поруч з українським на вшануванні загиблих у Павлокомі. Це жест того, що "українець навечно подав руку дружби, порозуміння полякові". Також Президенти вшанували жертв більшовицьких репресій у місті Броди²⁸.

Отже, процес польсько-українського порозуміння та примирення був започаткований з ініціативи Президентів Республіки Польща та України після проголошення незалежності двох держав. Цей напрям міждержавної взаємодії став пріоритетним, бо успішно реалізувати курс стратегічного партнерства було б важко та практично неможливо за умови існування закоренилих стереотипів мислення, обопільної ворожнечі та бажання помсти. Під час офіційних зустрічей Президентів було вироблено спільну стратегію, що сприяла практичній реалізації курсу міжнародного порозуміння та примирення. А тому польсько-українські Президентські домовленості (1991–2010 рр.) з питань міжнародного порозуміння та примирення, відкриття спільних меморіалів та пам'ятних місць жертвам протистоянь ХХ ст. є надзвичайно великим кроком двох народів назустріч один одному, що має стати беззаперечним та непорушним фактом для майбутніх поколінь.

⁹ Kul'chyts'kyi, S., V. *Zakonomirnosti derzhavotvorchoho protsesu u nezalezhniy Ukraini*, Kyiv, 2001, p. 97.

¹⁰ Lytvyn, V., *Ukrayina: Yevropa chy Yevraziya*, Kyiv, 2004, p. 234.

¹¹ Lytvyn, V., *Ukrayina: dosvid ta problemy derzhavotvorenniya (90-ti roky KhKh st.)*, Kyiv, 2001, p. 301.

¹² Halaur, S., *Ukrayina – Pol'shcha: novyy krok u spivpratsi*, 30 chervnya, 1998, V.123, p. 1.

¹³ *Vystup Prezydenta Ukrayiny z nahody 60-yi richnytsi Volyns'koyi trahedyi*, in: *Uryadovyy kur'yer*, 15 lypnya, 2003, V.128 (2543), p. 3.

¹⁴ *Dilova zustrich u Kharkovi*, in: *Uryadovyy kur'yer*, 27 chervnya, 1998, V. 121 – 122, p. 1.

¹⁵ *Ukrayina – Pol'shcha: novyy krok do spivrobotnytstva*, in: *Uryadovyy kur'yer*, 24 chervnya, 1999, V.116 – 117, p.1

¹⁶ Potikha A. *Dvostoronnya zustrich prezidentiv Ukrayiny i Pol'shchi v Huti u vysvitleni ZMI*, p. 9.

¹⁷ *Ukrayins'kyi i pol's'kyi narody zdatni domohtysya povnoho istorychnoho prymyrennya*, in: *Uryadovyy kur'yer*, 12 lypnya, 2003, V. 127, p. 1.

¹⁸ *Spil'na zayava Prezydenta Ukrayiny i Prezydenta Respubliki Pol'shcha "Pro prymyrennya – v 60-tu richnytsyu trahichnykh podiy na Volyni"*, in: *Uryadovyy kur'yer*, 15 lypnya, 2003, V. 128, p. 3.

¹⁹ *Ukrayins'kyi i pol's'kyi narody zdatni*, p. 1.

²⁰ *Vystup Prezydenta Ukrayiny z nahody 60-yi richnytsi Volyns'koyi trahedyi*, in: *Uryadovyy kur'yer*, 15 lypnya, 2003, V. 128, p. 3.

²¹ *Spil'na zayava Prezydenta Ukrayiny i Prezydenta Respubliki Pol'shcha*, S. 3.

²² *Rik Pol'shchi v Ukrayini startuvav*, in: *Uryadovyy kur'yer*, 31 bereznya, 2004, V. 60.

²³ Sylina T. *Aleksandr Kvas'nyevs'kyi: "Pomarancheva revolyutsiya bula revolyutsiyeyu hidnosti"*, p. 5.

²⁴ *Podyvytysya v ochi mynuloho*, in: *Uryadovyy kur'yer*, 25 chervnya, 2005, V.117, p. 2.

²⁵ *Tsyntar orlyat: yak tse bulo*, at: <http://www.polradio.pl/5/198/Artykul/105910>

²⁶ *Podyvytysya v ochi mynuloho*, p. 2.

²⁷ *Pislya vidkryttya memorialu Prezydenty vshanuvaly pam'yat' zahyblykh polyakiv*, at: <http://yearago.unian.ua/world/4630-pislya-vidkryttya-memorialu-prezid-enti-vshanuvali-pamyat-zagiblykh-polyakiv.html>.

²⁸ *Podyvytysya v ochi mynuloho*, p. 2.

УДК 94:327(477.82+438)

© Людмила СТРІЛЬЧУК
(Луцьк)

© Андрій НІНІЧУК
(Луцьк)

ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИНАХ

У статті досліджуються проблеми історичної пам'яті у сучасних українсько-польських взаєминах. Останніми роками між Україною та Республікою Польща виникає чимало суперечок з приводу проблем історичної пам'яті та питань трактування спільної історії, а це негативно впливає на міжнародні

¹ Kul'chyts'kyi, S., *Zakonomirnosti derzhavotvorchoho protsesu u nezalezhniy Ukraini*, Kyiv, 2001, p. 97.

² Lytvyn, V., *Ukrayina: Yevropa chy Yevraziya*, Kyiv, 2004, p. 234; Lytvyn, V., *Ukrayina: dosvid ta problemy derzhavotvorenniya (90-ti roky KhKh st.)*, Kyiv, 2001, p. 301.

³ Osadchuk B., *Ukrayina, Pol'shcha, svit. Vybrani reportazhi ta statti*, Kyiv, 2001, p. 223.

⁴ Potikha, A., *Dvostoronnya zustrich prezidentiv Ukrayiny i Pol'shchi v Huti u vysvitleni ZMI*, in: *Ukrayina: podiyi, fakty, komentari*, p. 9.

⁵ Sylina, T., *Aleksandr Kvas'nyevs'kyi: "Pomarancheva revolyutsiya bula revolyutsiyeyu hidnosti"*, in: *Dzerkalo tyzhnya*, 26 bereznya, 2005, V. 11, p. 5.

⁶ Soroka, M., *Svit vidkryvaye Ukrainu*, Kyiv, 2001, p. 155.

⁷ Soroka, M., *Svit vidkryvaye Ukrainu*, p. 155.

⁸ Osadchuk, B., *Ukrayina, Pol'shcha, svit. Vybrani reportazhi ta statti*, p. 223.